

О. І. Борзенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Образ поета в ліричному циклі Лесі Українки «Ритми»

Борзенко О. І. Образ поета в ліричному циклі Лесі Українки «Ритми». У статті досліджується авторська концепція поета, виражена в циклі «Ритми». Враховано своєрідність авторської міфопоетичної картини світу, в якій поет набуває рис натхненного творця, а слово стає вагомим засобом в упорядкуванні ритмів особистісного мікрокосму. Встановлено зв'язки авторського міфу Лесі Українки з архаїчною міфологією та його залежність від модерністського міфотворення.

Ключові слова: *цикл, символ, міф, модернізм.*

Борзенко А. И. Образ поэта в лирическом цикле Лесии Украинки «Ритмы». В статье изучается поэзия Лесии Украинки. Особое внимание уделяется циклу стихотворений «Ритмы». В этих стихотворениях важную роль играют размышления о предназначении поэта. В исследовании рассматриваются особенности авторского мифа. Прослеживаются способы использования архаического мифа про поэта, устанавливаются связи поэзии цикла «Ритмы» с модернистским мифотворчеством.

Ключевые слова: *цикл, символ, миф, модернизм.*

Borzenko O. I. Poet in the lyric cycle of the Lesya Ukrainka «Rhythms». In the article the poetry of Lesya Ukrainka is explored. The special attention is spared to the cycle of the poems «Rhythms». In these poems important part is acted by the reflections about destiny of poet. A poet is provided with a prophetic gift. A poetic word can change a world. Lesya Ukrainka actively uses symbolism, forms a myth about poet-prophet.

Keywords: *cycle, symbol, myth, modernism.*

Осмислення образу поета в циклі «Ритми» дозволяє увиразнити естетичні пріоритети Лесі Українки. Цикл об'єднав вісім поезій, написаних упродовж 1900–1901 рр. За часом створення, а головне – за тематикою й образністю з цими поезіями безпосередньо погоджується вірш «Часто кажуть: «ясні зорі...» (з якоїсь причини авторка не включила його до циклу).

Уже перше знайомство з «Ритмами» запроваджує читача до сфери думок і переживань, що формують особливу – автономну, сказати б, фентезійну реальність. Перед нами постають внутрішні шукання поетеси, винесені у специфічний міфологічний художній простір. Ці душевні й духовні пошуки в цілому обертаються навколо проблеми поетичного покликання.

Художній світ «Ритмів» добре розкривається саме в міфологічному аспекті, причому одразу треба відзначити, що ця точка зору не єдина, а лише одна з можливих [2; 3; 5]. У нашому контексті вона виправдана ще й урахуванням загальної тенденції модернізму, яка передбачає «відмову від соціологізму й історизму й вихід за соціально-історичні рамки заради пошуку вічних начал людського життя й думки» [4:423].

Як слушно підкреслив Є. Мелетинський, у модерному мистецтві здійснювалась «реабілітація» і часткова апологетизація міфології як вічного символічного вираження основ людського буття й людської психіки, незалежно від історичних обставин та конкретних характерів» [4: 424].

Творча практика Лесі Українки якраз і демонструє свідоме дистанціювання від суспільної конкретики: поетеса частіше зводить усе до узагальнених, властивих міфологічному мисленню бінарних опозицій «верх – низ», «світло – темрява», «добро – зло» тощо.

Окрім репрезентації дійсності в бінарних опозиціях, поетичну картину світу Лесі Українки з архаїчним міфом споріднює виражена тенденція до символізації, внаслідок чого певні реалії у художньому просторі набувають статусу «сакральних об'єктів», які цей простір структурують і надають йому сенсу. М. Драй-Хмара, характеризуючи своєрідність вислову в ліричних творах поетеси, проникливо підкреслив: «Це не мова поняттів, бо вона нічого не доводить і не пояснює, – це мова символів» [1:113].

Відтак під авторським міфом у цьому випадку ми якраз і розуміємо специфічний, виражений в опозиціях художній світ, у якому

за допомогою символів представлено індивідуальний досвід поетеси.

У «Ритмах» авторефлексія стосується творчого покликання і призначення. Поет – центральна постать у міфосвіті циклу, а самі твори сприймаються як своєрідний «духовний щоденник» митця.

Осмыслюючи власну місію, авторка водночас немовби «переживає» себе у природних стихіях. Уявно зливаючись зі світом, лірична героїня єднає тим самим мікрокосм і макрокосм. В авторському міфі Лесі Українки важливу роль відіграють метаморфози, психологічні перетворення, спрямовані на розширення власного «внутрішнього космосу».

Можна також спостерегти, що в міфосвіті «Ритмів» використано елементи двох давніх міфів: космогонічного й міфу про поета.

У міфологічній традиції з образом поета пов'язана персоніфікація небуденного бачення; нерідко він виступає як творець, наділений здатністю космізувати, тобто перетворювати й упорядковувати світ, також поет часто виявляє себе як пророк і мудрець. У творчому чині поет постає посередником між божественним і людським, а його слово виконує роль єднальної ланки між цими сферами.

Із давньої міфології до літератури перейшов не лише образ натхненного поета-пророка. Архаїчного джерела сягає також літературний мотив передчасної смерті поета: цей мотив пов'язується з давнім міфологічним сюжетом прижиттєвого сходження поета до царства мертвих.

У «Ритмах» і в близькому до творів циклу вірші «Часто кажуть: ясні зорі...» досвід архаїчної міфології набуває своєрідної інтерпретації в контексті авторського міфотворення. Скажімо, властивість небуденного бачення яскраво виявляється вже в поезії «Часто кажуть: «ясні зорі...». Авторка звертається до пізнання сфер, які перебувають поза щоденною реальністю – «за світом». Звичайним людям вдається зазирнути туди лиш «у сонних мріях»: там «безодня чорна», «сріблясті емпіреї», «хаос непевний», натомість при світлі дня всі ці дивні видива зникають, заступаючись одноманітністю буднів. Лиш обраних наділено даром проникати поза зовнішню оболонку світу й помічати навіть удень «і хаос і ясні зорі» – ці обранці мають і життя особливе: «В тих людей життя буває, / Мов порізені листочки, / Де написані поеми / Божевільного поета» [6:256]. Як видно, світ представлено у вигляді книги, що твориться примхливою волею поета. Божевілля виступає знаком виключності, набува-

ючи у цьому контексті рис «високого безумства», спорідненого з піднесеним станом забуття-натхнення.

Перші три твори «Ритмів» розкривають тему незвичайних можливостей слова. За допомогою розгорнутого символічного ряду висвітлюється здатність справжньої поезії перетворювати й гармонізувати. Водночас у вірші «Де поділися ви, голоснії слова...» декларується палке бажання ще й «виховати» слово, надати йому особливої «сили». Поетичний світ у цілому структурується символічною опозицією «слова і Слова». З одного боку, «отрута млява», «іржа», «квиління», «стогін», «дощик осінній», натомість із другого – «проміння ясне», «хвилі буйні», «прудкі іскри», «летючі зірки», «палкі блискавиці», «мечі»: «Вражайте, ріжте, навіть убивайте, / не будьте тільки дощиком осіннім, / палайте чи паліть, та не в'яліть!» [6:191].

Низка образів виводить наперед рух і зміни, нестримну динаміку перетворення. У вірші «Чи тільки блискавицями літати...» властивості слова збагачуються: «сила» поєднується з красою. Додаються образи-порівняння вже іншої якості: «мов жайворонка спів», «мов дзвінкий дощ», «коло танцюристе», «мов діамантові сніжинки». Енергія слова погоджується із красою, а в третьому вірші «Ритмів» ці елементи синтезуються в гармонію; поезія «Якби оті проміння золоті...» розглядає бажану метаморфозу: «проміння золоті» (символ натхнених слів) в уяві стають струнами магичної «золотої арфи». Цей символ окреслює нову якість поезії: «...І кожна пісня, що на інших струнах / бринить, мов голос вітряної ночі, / бриніла б на моїй злотистій арфі / тим співом, що лунає тільки в снах / дітей щасливих» [6:192].

Здатність розкривати приховану магію слова у міфосвіті «Ритмів» виступає ключовою рисою натхненного поета, а його творчість нагадує священнодію, спрямовану на космізацію невлаштованого світу: «І жалі всі, в гармонію з'єднавшись, / озвались би, мов хори в емпіреях...» [6:192].

Згадка про емпіреї як знак позаземного існування виконує роль своєрідного переходу до наступного твору циклу – «Хотіла б я уплисти за водою...».

Відблиск смерті постійно з'являється в поетичних творах Лесі Українки, постаючи переважно у «високому» контексті. Вірш «Хотіла б я уплисти за водою» під цим оглядом є одним із найбільш цікавих. Він ніби відтворює характерний для архаїчної міфології мотив проникнення в інобуття – подорож поета

до царства смерті. І хоча про смерть у вірші не міститься жодної прямої згадки, однак усю образну систему підпорядковано вираженню згаданого мотиву, що погоджується з мотивами краси й безумства. У Лесі Українки смерть бажана і красива: «Хотіла б я уплисти за водою, / немов Офелія, уквітчана, безумна. / За мною вслід плили б мої пісні, / хвилюючи, як та вода лагідна, / все далі, далі...» [6:192].

Міфологічний образ ріки смерті (забуття) поєднується з відсиланням до відомої «безумної» героїні В. Шекспіра. Вмирання як занурення в лагідні річкові хвилі у супроводі квіток-пісень зображено водночас величним, сумним і світлим. Це перехід в інобуття, поступове зникнення людини, після якої залишаються лише знаки – квіти-пісні серед білих водяних лілей чарівної ріки:

Плили б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не прибились
до білих водяних лілей, – там стали б.
Схилилися б над сонною водою
беріз плакучих нерухомі віти;
у тихий захист вітер би не віяв;
спускався б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я, безумна, рвала,
спокій, спокій... [6:193].

Повтор в останньому рядку (тут – евфемізм, відповідник смерті-забуття), корелюючи з низкою інших образів, актуалізує ще й мотив вічності, важливий для уточнення змісту поезії. У цьому контексті смерть можна також пов'язати із творчим актом як тимчасовим виходом в інобуття. Білі лілеї тоді постають символічним знаком вічного «царства прообразів», відкритого лише для обранців-поетів, обдарованих небуденним зором.

Вірш «...Ні! я покорити її не здолаю...», актуалізуючи й доповнюючи мотив творчого безумства, змальовує образ поета-одержимого, приреченого на співжиття із «піснею», що «з туги повсталася»: «...б'є чорними крильми, мов хижая птиця, / і ранить, як тільки я хочу приборкати / її силоміць» [6:193].

Душа поета-творця зображується в символічному роздвоєнні («...я тиха, спокійна. / А ти? – наче вітер...» [6:193]). Пісня є невіддільною й водночас автономною частиною поета, що змушує уникати компромісів і покори. Навіть стримувана «внутрішніми кайданами», пісня неодмінно «...вирветься з неволі, як ридання, / що довго стримане, притлумлене таїлось / в темниці серця» [6:194]. Ця пісня «від туги й розпачу зродилася», її «безумство» несе в собі надлюдську силу й вимагає граничного максималізму

му («Не треба їй ні сліз, ні спочування, / їй треба тільки волі і простору. / Так божевільний волю здобуває, / щоб гнатися на безвість до загибуні...» [6:194]). Можна говорити у зв'язку з цим про деструктивний, майже демонічний характер мистецького обдарування, а отже, поет в інтерпретації Лесі Українки – це немов одержимий духом (демоном) творчості, в душі якого зійшлися в нерівному змаганні людське і надлюдське.

Розвиваючи мотив поета-одержимого, Леся Українка у вірші «Якби вся кров моя уплинула отак...» осмислює поетичне служіння не як усвідомлений вибір, а як фатальну неминучість, приреченість невільника. Звідси низка запитань, що їх ставить героїня, прагнучи розібратися в собі, усвідомити сутність свого покликання: «Хто мене поставив сторожею серед руїн і смутку», «Хто наложив на мене обов'язок будити мертвих, тішити живих...», «Хто гордощі вложив мені у серце?», «Хто дав мені одваги меч двусічний?», «Хто кликав брата святую орифламу пісень, і мрій, і непокірних дум?», «Хто наказав мені: не кидай зброї...» [6:195] й под. Поет постає заручником невідомої сили, що вимагає повного самозречення й водночас надає сили у боротьбі:

Чому втекти не смію з поля честі
або на власний меч грудьми упастися?
Що ж не дає мені промовити просто:
«Так, доле, ти міцніша, я корюся!»
Чому на спогад сих покірних слів
рука стискає невидиму зброю,
а в серці крики бойові лунають?... [6:195].

Усі запитання мають риторичний характер, непрямо розкриваючи погляд авторки на поета як носія і виразника певної високої місії – самотнього охоронця, поставленого на сторожі ідеалів. Поетичне покликання тут не лише дар, але й обов'язок надлюдського служіння, спорідненого із пророцьким.

Два завершальні твори «Ритмів» – «Ох, як то тяжко тим шляхом ходити...» та «Чом я не можу злинути угору...», увиразнюють у міфосвіті циклу опозицію «верх – низ». У свою чергу вона погоджується з опозицією «битий шлях – бездоріжжя»: героїню не приваблюють широкі рівнинні дороги, «де люди всі отарою здаються». Символічне сходження до «вершини» непростим шляхом випробувань виділяє такі риси, як самотність та індивідуалізм. Омріяна мета пов'язується з духовною метаморфозою, своєрідним просвітленням: «І, може б, дух мій, наче тая хмарка, / на ви-

сокості раптом одмінився, / просвічений нагірним чистим світлом» [6:197].

Підбиваючи підсумки, підкреслимо, що всі твори аналізованого циклу виключно символічні. Вони характеризують ритми «внутрішнього космосу», які структуруються переважно у бінарних опозиціях. При цьому особливу роль відіграють духовні метаморфози героїні. Важливий у поетичному світі «Ритмів» мотив шляху розвивається переважно у двох варіантах – перехід в інобуття та піднесення до «вершин». У будь-якому разі це є рух поза межі буденності у фентезійну (надлюдську) реальність.

Постать поета в циклі наділено властивістю особливого бачення, рисами «високого безумства», творчої одержимості. Його на-

тхнення слово має магічну здатність упорядковувати, перетворювати світ (це стосується передусім внутрішніх метаморфоз, духовного піднесення самого поета). Символічній опозиції «слова – Слова» у «Ритмах» відповідає опозиція «поета й Поета», а ширше – «людини – надлюдини». У зв'язку з цим правомірно говорити також про тісне погодження циклу саме з модерністськими художніми пошуками, у контексті яких творчість Лесі Українки набуває найбільш адекватного прочитання.

Застосування міфологічного підходу до осмислення поезії Лесі Українки в подальшому може бути перспективним для уточнення загальної картини раннього українського модернізму.

Література

1. Драй-Хмара М. Леся Українка : Життя і творчість // Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина / Михайло Драй-Хмара. — К. : Наук. думка, 2002. — С. 35—151.
2. Леся Українка і сучасність: Зб. наук. праць. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. — Т. 2. — 599 с.
3. Леся Українка і сучасність : [зб. наук. праць]. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. — Т. 3. — 575 с.
4. Мелетинский Е. М. Миф и двадцатый век // Мелетинский Е. М. Избранные статьи. Воспоминания / Е. М. Мелетинский. — М. : Российс. гос. гуманит. ин-т, 1998. — С. 423.
5. Соловей Е. С. Українська філософська лірика / Елеонора Соловей. — К. : Юніверс, 1999. — 368 с.
6. Українка Леся. Зібр. тв. : у 12 т. Т. 1 / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1975. — 447 с.